

Prof. dr hab. Irena Rzeplińska

Zakład Kryminologii, Instytut Nauk Prawnych PAN

Sprawcy i kara. Skazani w PRL na karę konfiskaty mienia*

ABSTRAKT

Kara konfiskaty mienia jest jedną z najstarszych kar kryminalnych – pozbawia sprawcę przestępstwa całego, będącego jego własnością majątku. Stosowana w systemach prawnych państw totalitarnych: Niemiec hitlerowskich, Rosji Radzieckiej i ZSRR, państw demokracji ludowej, w tym PRL. W artykule prezentuję wyniki badań kryminologicznych nad sprawcami przestępstw skazanymi w latach 80. XX w. w Polsce na karę konfiskaty mienia. Analizuję celowość tak bezwzględnej represji ekonomicznej w określonym ustroju politycznym i gospodarczym.

Kara konfiskaty mienia - jedna z najstarszych kar kryminalnych – jest bezwzględnym pozbawieniem sprawcy przestępstwa całego, będącego jego własnością, majątku. Najdawniej używano określeń: konfiskata dóbr, potem majątku, w prawie karnym powojennej Polski – to, co było przedmiotem konfiskaty, a oznaczać miało własność należącą do sprawcy, określano terminem: mienie.

Kara konfiskaty majątku sprawcy przestępstwa powszechnie uważana jest za bezwzględną, surową, niesprawiedliwą. W krajach Europy Zachodniej zanika na przestrzeni XIX wieku – jest uważana za anachroniczną, nie pasującą do czasów ustroju kapitalistycznego¹.

Powrót tej kary do katalogów sankcji miał miejsce w ustrojach totalitarnych – wówczas, kiedy totalitarna władza likwidowała określonych przez siebie wrogów tej władzy. We Francji – sprawujący władzę rewolucjoniści stosowali karę konfiskaty majątku wobec wielkich właścicieli ziemskich – wrogów rewolucji². W hitlerowskich Niemczech i Związku Radzieckim kara konfiskaty majątku (mienia) znalazła swoje miejsce i była narzędziem, którym posługiwali się sprawujący władze w zwalczaniu (unicestwianiu) przeciwników politycznych. W Niemczech hitlerowskich byli to: komuniści, socjaldemokraci, grupy osób zdefiniowanych jako wrogowie – Żydzi, Cyganie³. W Związku Radzieckim zaś to posiadacze kapitału, członkowie klas eksploatorskich, wrogowie tej klasy politycznej, która przejmowała władzę po rewolucji bolszewickiej. W Związku Radzieckim kara ta była stosowana także za przestępstwa popełnione przez zwykłych obywateli – nie definiowanych jako wrogowie ustroju, sprawcy drobnych

*Artykuł jest rozszerzoną wersją referatu p.t.: „Złodziej w PRL z punktu widzenia kary konfiskaty mienia”, wygłoszonego na konferencji: Gangsterzy w PRL. Przestępczość zorganizowana w Polsce. Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte., Gdańsk, 11-13.04.2016r., Instytut Pamięci Narodowej w Gdańsku.

¹ Za I. Rzeplińską, *Konfiskata mienia. Studium z historii polityki kryminalnej*, INP PAN, Warszawa 1997r., s.94,95,96 i przytoczona tamże literatura.

² J. Baszkiewicz, *Wolność, równość, własność. Rewolucje burżuazyjne*, Warszawa 1981, s.263.

³ F. Połomski, *Prawo własności a tzw. Rozwiązanie kwestii żydowskiej w Niemczech hitlerowskich*, Wrocław 1991r, s. 55 – 63.

przestępstw (będący też drobnymi posiadaczami)⁴. Kara konfiskaty mienia służyła za instrument walki, z charakterystycznym dla ustrojów gospodarki niedoboru - przestępstwem spekulacji. Zauważmy – posługiwano się tą karą wobec sprawców przestępstwa spekulacji zarówno w latach rewolucji bolszewickiej, jak i w latach osiemdziesiątych XX wieku w Polsce.

W systemie karnym ZSRR pozostawiono karę konfiskaty mienia jako celową sankcję za dwie kategorie przestępstw: przeciwko państwu oraz za poważne przestępstwa popełnione w celu osiągnięcia korzyści majątkowej. Bez znaczenia była okoliczność, że skazany nie posiada majątku – podejrzewano, że mógł ukryć majątek. Wzorem uregulowań w radzieckim prawie karnym – kara konfiskaty majątku (mienia) została umieszczona w katalogach kar ustawodawstwa karnego państw tzw. demokracji ludowej⁵.

W kodeksie karnym z 1997 r., w katalogu kar nie ma kary konfiskaty mienia. Jest karne pozbawienie korzyści pochodzących z przestępstwa – służyć temu dwa rodzaje sankcji karnej o charakterze przepadku: 1. przepadek przedmiotów pochodzących z przestępstwa (art. 44 §1 kk) bądź wykroczenia (art. 30 §1 kw) oraz 2. przepadek korzyści majątkowych pochodzących z popełnienia przestępstwa (art. 45 §1 kk) albo przestępstwa skarbowego (art. 33 §1 kks)⁶.

W swojej książce: „Konfiskata mienia. Studium z historii polityki kryminalnej”, opublikowanej w 1997 r., przedstawiam karę konfiskaty mienia w badaniach empirycznych, jej orzekania i wykonywania w Polsce w latach osiemdziesiątych XX w. Wobec kogo, za jaki rodzaj przestępstw była orzekana i jaka była skuteczność jej wykonania? Rozbieżność pomiędzy założeniami a rzeczywistością, w przypadku skazań za poważne nawet przestępstwa, jest tutaj zaskakująca.

Jak ustaliłam w badaniach, w latach osiemdziesiątych XX wieku, w polityce kryminalnej „panował duch” przekonania o skuteczności szeroko zakrojonej represji karnej o charakterze majątkowym. Kara konfiskaty mienia wydawała się szczególnie tutaj odpowiednia - silnie represyjna i, zdaniem decydentów politycznych, skuteczna. Skuteczna w zwalczaniu przestępczości przeciwko mieniu społecznemu (państwowemu).

Takie stanowisko, takie oceny, dają się odczytać w komentarzu do tzw. ustawy epizodycznej (1985 r. – przewidującej szczególną, zaostrzoną odpowiedzialność karną za przestępstwa przeciwko mieniu społecznemu) oraz stanowiskach Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z 28 lutego 1984 r., Komitetu Rady Ministrów ds. Przestrzegania Prawa i Porządku Publicznego i Dyscypliny Społecznej, stanowisku Centralnej Komisji do Walki ze Spekulacją⁷.

Bezwzględna reakcja ekonomiczna na przestępstwa przeciwko mieniu społecznemu miała, w założeniu, działać odstrasżająco wobec potencjalnych, przyszłych sprawców zagarnięć i kradzieży mienia społecznego (mienia, którego właścicielem było państwo uosabiające tutaj całe społeczeństwo). Wobec uznanych winnymi i skazanymi za przestępstwa zagarnięcia mienia

⁴ R. Lemkin, *Rozwój sowieckiego ustawodawstwa karnego*, w: Kodeks karny Rosji Sowieckiej 1927r., Seminarium prawa karnego Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1928, s.8-19.

P.G. Miszunin, *Oczerki po istorii sowitskogo ugołownogo prawa, 1917 -1918*, Moskwa 1954, s.24.

D. Wołkogonow, *Lenin odtajniony*, „Forum” 1995, nr 26, s.22 i tamże: w stosunku do buntujących się przeciwko konfiskatom kulaków Lenin w 1918r. zalecał: „powiesić (i mówię powiesić tak, żeby ludzie to widzieli) nie mniej niż 100 kulaków, bogaczy, znanych krwiopijców. Przeprowadzić to w ten sposób, by na setki mil naokoło ludzie trzęśli się ze strachu”.

⁵ Za I. Rzeplińska, op. cit. s.97-98.

⁶ *System Prawa Karnego, Tom 6 , Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, red.: M. Melezini, wyd. C.H.Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, s.629 – 653.

⁷ Przytaczam za: I. Rzeplińska: *Konfiskata mienia. Studium z historii polityki kryminalnej.*, wyd. INP PAN i Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1997, s.56 – 60.

społecznego, kradzieży mienia społecznego – represja miała być surowa, pozbawiająca majątku, niszcząca sprawcę i jego rodzinę. Konfiskata mienia uderzała nie tylko w skazanego sprawcę ale także w jego rodzinę – orzekany był przepadek w całości lub w części majątku należącego do sprawcy. Stosowanie tutaj bezwzględnej reakcji ekonomicznej miało, w założeniu, wymóc w społeczeństwie poszanowanie dla mienia społecznego, „państwowego” – jak wówczas mówiono.

Kara konfiskaty mienia miała też, z racji przestępstw za których popełnienie była przewidziana (w przepisach prawa karnego, na który składały się kodeks karny oraz ustawy szczególne) drugi cel: zniszczenie przeciwników politycznych instalującej się w Polsce, od 1944r. nowej, komunistycznej władzy⁸.

*

Aby dowiedzieć się, kim byli skazani za przestępstwa wyrokiem sądów karnych, karą konfiskaty mienia, przeprowadziłam badania akt dotyczących wykonania kar konfiskat mienia, znajdujące się w izbach skarbowych, i które zostały wpisane do rejestrów w urzędach skarbowych, wybranych województw. W 1984 r. województwa zostały wybrane w oparciu o kryterium: „przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia” w 1984 r. (według rocznika statystycznego GUS) w trzech kategoriach: województwa o najwyższym przeciętnym wynagrodzeniu, o średnim przeciętnym wynagrodzeniu i o najniższym. Kryterium „przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia” i wyodrębnienie trzech kategorii województw miało następujący cel – chodziło o dobranie sprawców, wobec których orzeczona została kara konfiskaty mienia ze zróżnicowanych majątkowo województw. Zakładałam, że sprawcy poważnych przestępstw przeciwko mieniu, zamieszkujący w „zamożnych” województwach, będą sami należeć do przeciętnie zamożniejszych. Chodziło o dotarcie do zróżnicowanych pod względem majątkowym sprawców. W kategorii pierwszej znalazły się województwa (wg podziału administracyjnego Polski w 1984 r.): katowickie, legnickie, wałbrzyskie; w drugiej – gdańskie, konińskie, krakowskie; w trzeciej – ciechanowskie, łomżyńskie, ostrołęckie. W izbach skarbowych tych województw zbadałam wszystkie akta wykonania kar konfiskat mienia, które wpłynęły do wykonania w 1984 r. Łącznie przypadków takich było 108 i określamy je dalej jako grupę ogólnopolską. Zdecydowałam się na rok 1984 r., bo, w dekadzie lat osiemdziesiątych XX wieku był to rok normalny, tzn. nie zaburzony działaniami ustaw szczególnych, jak lata następne, czy zmianami w prawie jak lata wcześniejsze. Kara dodatkowa konfiskaty mienia (wyjąwszy okres obowiązywania ustawy epizodycznej z 1985 r.) orzekana była za czyny, dla rozpatrzenia których właściwy był, jako I instancja – sąd wojewódzki. Wyroki skazujące, w większości badanych przypadków, zapadły w latach 1983 i 1984. Jedynie wobec trzynastu osób, skazanych w tzw. aferze mięsnej w zakładach mięsnych w Bielawie (woj. wałbrzyskie), skazanie nastąpiło w 1979 r., wobec dwóch innych – w 1980 r., wobec dwunastu – w 1982 r. Lata te mają znaczenie ze względu na pojęcie „znacznej wartości mienia”, będącym przedmiotem przestępstwa, które decydowało o przyjętej kwalifikacji prawnej⁹.

Badani w grupie ogólnopolskiej zostali skazani, pod względem formalnym, w dwojaki sposób: 1. w jednym wyroku za jeden czyn, dwa lub więcej, 2. za przestępstwo o charakterze

⁸ Szerzej na ten temat: I. Rzeplińska: *Konfiskata mienia* ..., op.cit., s.33-54.

⁹ Wyniki przedstawionych badań zostały opublikowane w mojej książce: I. Rzeplińska, *Konfiskata mienia. Studium z historii polityki kryminalnej*, wyd. INP PAN i Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1997, s. 60 – 73. Mienie znacznej wartości, w badanym czasie, to mienie przekraczające wartość 300 000 zł a to była 20 – krotność przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pracowników w gospodarce uspołecznionej. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie pracowników w gospodarce uspołecznionej wynosiło: 1983 r. – 14 475 zł, w 1984r. – 16 838 zł, podaję za: obwieszczenie Prezesa GUS z dn. 25 maja 1990r. (Monitor Polski Nr 21, poz.171).

ciągłym – w ramach tej kwalifikacji prawnej skazanie nastąpiło za faktycznie kilkanaście czynów zabronionych, jednorodnych, popełnionych przez tę samą osobę w warunkach względnej zwartości czasowej i traktowanych w zasadzie tak, jak jeden czyn zabroniony¹⁰.

Skazani z pierwszej grupy (32,4%) to skazani za przestępstwa kradzieży z włamaniem mienia społecznego znacznej wartości, sprawcy zagarnięcia mienia społecznego znacznej wartości połączonego z poświadczeniem nieprawdy w wystawionym przez funkcjonariusza publicznego dokumencie, skazani z ustawy karnej skarbowej, a nadto dwie osoby dodatkowo obok przestępstw wyżej wymienionych zostały skazane za przestępstwo zaboru pojazdu w celu krótkotrwałego użycia oraz znieważenie funkcjonariusza kwalifikowane jako czyn o charakterze chuligańskim.

Skazani z grupy drugiej, w warunkach przestępstwa ciągłego (65%) to sprawcy przestępstw kradzieży z włamaniem mienia społecznego, skazani za zagarnięcia mienia społecznego znacznej wartości, przy wyzyskaniu działalności jednostki gospodarki uspołecznionej, w porozumieniu z innymi, jako zarządzający (lub odpowiedzialny) mieniem społecznym, skazani za zagarnienie mienia społecznego znacznej wartości przez osobę zarządzającą mieniem społecznym przy jednoczesnym popełnieniu przez tę osobę zarządzającą przestępstwa fałszowania dokumentu.

W pierwszej grupie spraw wartość przedmiotu przestępstwa wyniosła: w co drugiej – do 500 000 zł., a w pozostałych: do 1 000 000 zł oraz od 1 000 000 – 2 000 000. Pojedyncze przypadki to kwoty: powyżej 4 000 000 do 5 000 000 zł oraz 7 000 000 – 10 000 000 zł. W grupie skazań za przestępstwo ciągłe – wartość przedmiotu przestępstwa w zdecydowanej większości przypadków (2/3) to 1 000 000 – 4 000 000 zł. Nieliczne były przypadki sprawców zagarnień o wartości powyżej 7 000 000 - do 15 000 000 zł.

Co było przedmiotem kradzieży z włamaniem mienia społecznego i zagarnień mienia społecznego w badanych przeze mnie sprawach? W tamtych czasach – lata 80. XX wieku – przedmiotem kradzieży i zagarnień mienia społecznego było niemal „wszystko”. Decydującą rolę odgrywała tu „łatwość sprzedania” kradzionych rzeczy. Były to: artykuły spożywcze (w tym mięso, kawa, alkohol), futra, kozuchy, odzież skórzana; artykuły przemysłowe: pralki, lodówki, radiomagnetofony, kalkulatory, sprzęt fotograficzny, złom srebrny.

Wszystkie te rzeczy stanowiły mienie społeczne, były własnością państwa, a znajdowały się w posiadaniu jednostek gospodarki uspołecznionej. Pokrzywdzonymi włamaniem i kradzieżą lub zagarnieniami mienia społecznego, a jednocześnie miejscami popełnienia przestępstwa, były różne jednostki gospodarki uspołecznionej: przedsiębiorstwa państwowe, magazyny towarów (państwowe), pomieszczenia biurowe, szkoły, sklepy, sklepy PEWEX (sklepy, w których zakupów dokonywano za środki płatnicze krajów kapitalistycznych), kioski RUCH (sprzedawano tam gazety, papierosy, artykuły drogerijne i toaletowe), stacje benzynowe; wagony PKP, z których kradziono to, co akurat było w środku: części do samochodów, porcelanę, ale i artykuły spożywcze, a nawet (jeden przypadek) dializatory do sztucznej nerki.

Pokrzywdzonymi w opisywanych tutaj zdarzeniach przestępnych były wyłącznie jednostki gospodarki uspołecznionej – wszystkie czyny wymierzone były wszak w mienie społeczne.

Z punktu widzenia celu prezentowanych tutaj badań – skuteczności wymierzonej badanym kary konfiskaty mienia – jednym z najważniejszych ustaleń było określenie stanu majątkowego badanych. Stan ten określałam dwoma sposobami: pierwszy – w oparciu o ocenę komornika skarbowego przeprowadzającego egzekucję kary majątkowej, który określał w protokole, czy skazany ma majątek (ruchomości i nieruchomości) nadający się do zajęcia; drugi – w oparciu o dane z tego protokołu i inne dane znajdujące się w aktach wykonawczych kary konfiskaty mienia,

¹⁰ M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1994, s.398.

formułowałam ocenę ogólną stanu majątkowego skazanych. Brałam tu pod uwagę stan mieszkania skazanego, jego wyposażenie, standard, obok stanu posiadanych ruchomości i nieruchomości¹¹.

Oceny komorników skarbowych umieszczane w protokołach były następujące: „nie ma majątku”, „poza rzeczami osobistymi nic nie ma”, „brak ruchomości do zajęcia”, „majątku nie ujawniono” lub „ma ruchomości – dokonano przejęcia”, „ma nieruchomości – przejęto”, to samo z adnotacją - „nie przejęto”. Wśród 108 skazanych – kategoria „nie ma majątku” jest najliczniejsza – 59 osób (ponad połowa), 1/3 miała ruchomości kwalifikujące się do przejęcia – np.: telewizory, radiomagnetofony, kasety wideo; nieliczni – 4 osoby – byli właścicielami działek. Ogólna ocena stanu majątkowego skazanych, przeprowadzona przeze mnie, wypadła następująco: jedynie sześciu otrzymało ocenę dobrą, średni stan majątkowy (mieszkanie o podstawowym wyposażeniu używanym od wielu lat) przypisano dziesięciu skazanim. Ogólny stan majątkowy oceniony jako skromny (stare i zniszczone sprzęty w domu) – dziewiętnastu skazanych. Prawie połowa skazanych nie posiadała nic poza rzeczami osobistymi (o 1/5 nie mieliśmy danych). Zwraca uwagę to, że nieliczni byli ci, którzy posiadali coś więcej poza absolutnym minimum. Większość albo nie posiadała nic, poza rzeczami osobistymi, albo co najwyżej skromnie wyposażone mieszkanie.

Skazanych na karę konfiskaty mienia było siedem kobiet, wszystkie w wieku 22-50 lat, tylko dwie nie miały żadnego majątku nadającego się do przejęcia, pozostałym oceniono stan majątkowy jako średni: podstawowe wyposażenie mieszkań używane od wielu lat¹².

Konsekwencje skazania, w całej badanej zbiorowości sprawców poważnych przestępstw przeciwko mieniu społecznemu, były w każdym przypadku – poważne: wieloletnie, bezwzględne kary pozbawienia wolności, wysokie kary grzywny, kary konfiskaty mienia w całości lub – dla mniejszej części skazanych – w części, odszkodowania na rzecz pokrzywdzonej instytucji państwowej lub społecznej w wysokości zagarniętego mienia, opłaty i koszty sądowe. Obok kary pozbawienia wolności, bezwzględnej, drugą część represji stanowiły różne dolegliwości materialne. Unaocznia to - ta zawartość reakcji prawnokarnej – praktyczną realizację „skumulowanej represji ekonomicznej”. Wydaje się, że przede wszystkim ukazuje jej niecelowość, wobec kondycji materialnej sprawców przestępstw, niemożność wyegzekwowania orzeczonych kar majątkowych.

*

Kim, zatem, był sprawca przestępstwa wymierzonego przeciwko mieniu społecznemu skazany na karę pozbawienia wolności, karę grzywny oraz karę konfiskaty mienia? Rozmiar represji świadczy o powadze czynu. Ta surowa represja była przewidziana i stosowana wyłącznie wobec sprawców przestępstw przeciwko mieniu społecznemu – inaczej byli traktowani złodzieje mienia prywatnego, dla których prawo nie przewidywało skumulowanej represji ekonomicznej.

Złodziej mienia społecznego w PRL, sprawca zagarnięć i kradzieży mienia społecznego to sprawca czynów definiowanych w ówczesnym prawie karnym jako poważne. Przestępcy, których zbadałam, to w istocie sprawcy pospolitych przestępstw przeciwko mieniu, czasami działający w grupach, ale rzadko w grupach zorganizowanych. To ludzie niezamożni, o miernym statusie majątkowym. Obraz tego stanu majątkowego sprawców nie wskazuje na ich wzbogacenie się drogą przestępstwa – nie „dorobili się” majątku, nie wzbogacili¹³.

¹¹ Podaję za: I. Rzeplińska, op. cit. s.61

¹² Za I. Rzeplińska, op.cit., s.61-62.

¹³ I. Rzeplinska, *Konfiskata mienia...*, op.cit., s.80-81.

Tłem, środowiskiem dla opisanej tutaj przestępczości była sytuacja ekonomiczna w PRL: gospodarka socjalistyczna była gospodarką państwową, centralnie planowaną, o ustalanych przez państwo cenach oraz, co najważniejsze tutaj, gospodarką niedoboru. Gospodarka niedoboru to wieczne braki towarów na rynku, od podstawowych po luksusowe. Każda rzecz, będąca przedmiotem kradzieży, dawała kradnącemu zysk. Sytuacja gospodarcza, cechy gospodarki socjalistycznej wyjaśniają, w części, uwarunkowania tej przestępczości. Nie usprawiedliwia to przestępców. Pokazuje tylko tło i etiologię.

Bibliografia

- J. Baszkiewicz, *Wolność, równość, własność. Rewolucje burżuazyjne*, Warszawa 1981
M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1994
R. Lemkin, *Rozwój sowieckiego ustawodawstwa karnego*, w: Kodeks karny Rosji Sowieckiej 1927r., Seminarium prawa karnego Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1928
P.G. Miszunin, *Oczerki po istorii sowitskiego ugołownogo prawa, 1917 -1918*, Moskwa 1954
F. Połomski, *Prawo własności a tzw. Rozwiązanie kwestii żydowskiej w Niemczech hitlerowskich*, Wrocław 1991
I. Rzeplińska, *Konfiskata mienia. Studium z historii polityki kryminalnej*, INP PAN, Warszawa 1997
System Prawa Karnego, Tom 6 , Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie, red.: M. Melezini, wyd. C.H.Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN
D. Wołkogonow, *Lenin odtajniony*, "Forum" 1995, nr 26

ABSTRACT

Punishment of confiscation of estate, property, possessions - one of the oldest sanctions applied for committing crimes occurred. Punishment was applied in criminal justice systems of totalitarian states: Nazi Germany and Soviet Russia, in socialistic countries also. In article, I present criminological research of persons convicted on punishment of confiscation in 80. of XX century in Poland. I analyse purpose of this punishment in specific political and economic system – socialistic system in Poland at 80. of XX c.

Słowa kluczowe: Kara konfiskaty mienia, polityka kryminalna, systemie prawny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, badania empiryczne

Key words: Confiscation of property, crime policy, legal system of the Polish People's Republic, empirical research